

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

БЕРЕЗЕНКО ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ

УДК 342.5+341.22

**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАХИСТУ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському університеті туризму економіки і права,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор,

Камінська Наталія Василівна,

Національна академія внутрішніх справ,

професор кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін факультету № 2

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент,

Задорожня Галина Володимирівна,

Київська державна академія водного транспорту

імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного,

професор кафедри теорії та історії держави і права

доктор юридичних наук, професор,

Лощихін Олександр Миколайович,

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського,

професор кафедри конституційного та міжнародного права

Захист відбудеться «30» червня 2017 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.04 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «29» травня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю.В. Кривицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Враховуючи, що євроінтеграційний напрям є пріоритетним у зовнішній політиці України, одним з невідкладних завдань на сучасному етапі державотворення і правотворчості в Україні необхідно визнати гармонізацію національного законодавства з існуючими європейськими правовими стандартами. Наближення кордонів держав-членів Європейського Союзу до території нашої держави, з одного боку, а також посягання на територіальну цілісність і непорушність державних кордонів України, з іншого боку, змушують до активних наукових пошуків, усунення правових прогалин у цій сфері та впровадження ефективних механізмів захисту режиму державних кордонів, гарантій прикордонної безпеки.

Проблеми врегулювання і забезпечення режиму державного кордону, його захисту та охорони, прикордонної безпеки та низка пов'язаних інших, властиві як Україні, так і переважній більшості держав світу, неминучими є активні реформи в цій сфері. Тому вартий уваги вітчизняний і зарубіжний досвід, зокрема становлення державних кордонів східноєвропейських країн, їх захисту в умовах геополітичних змін, міжнародного співробітництва і постконфліктного врегулювання.

Захист державної території і державних кордонів, суверенітету і конституційного ладу, окрім належного конституційно-правового забезпечення і відповідних механізмів його реалізації, безумовно мають ґрунтуватися на науково обґрунтованих концепціях з урахуванням потенційних загроз. Ці питання стосуються не лише однієї галузі права чи правового інституту, галузі законодавства, а з огляду на їх природу і властивості мають комплексний міжгалузевий характер. Проте в межах провідної галузі права України – конституційного права – відзначається найбільша увага до інституту державних кордонів, інших суміжних державно-правових явищ. Саме конституційно-правові принципи покладено в основу розроблення, забезпечення й удосконалення правового режиму державного кордону України, здійснення державної прикордонної політики, виконання міжнародно-правових зобов'язань України в цій сфері. Власне вони є визначальними засадами для підготовки та прийняття необхідних нормативно-правових актів з питань державного кордону, його охорони і захисту, порядку перетину, забезпечення прикордонної безпеки тощо. Згадані чинники визначають необхідність цієї роботи, змушують здійснити аналіз стану конституційно-правового регулювання і захисту правового режиму державного кордону України. Отже, можна констатувати про актуальність цієї теми і з теоретичної, і з практичної площин.

У вітчизняній науковій літературі питання державного кордону України не надто активно досліджувались. Можна зустріти декілька праць, які безпосередньо стосуються порушеної проблематики: А. Мостиського «Міжнародно-правова основа державних кордонів України» (1993), Т. Цимбалістого «Конституційно-правовий статус державного кордону України» (1998), Т. Цимбрівського «Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві» (2008), О. Мякоти «Міжнародно-правовий статус державних кордонів України» (2016) та ін. На жаль, відсутні такого роду дослідження в науці конституційного права.

Саме тому основну доктринальну базу склали наукові джерела, навчальна та інша література з конституційного права України, конституційного права зарубіжних країн, міжнародного права. Слід відзначити певні здобутки в дослідженні правового статусу і

режиму державної території, типології та історичного розвитку державних кордонів, механізмів їх захисту в Україні – М. Баймуратова, І. Заяця, Г. Задорожньої, О. Задорожного, Н. Камінської, М. Кулика, Б. Ключкова, А. Колодія, А. Кулька, О. Лошихіна, Д. Купрієнка, Ю. Дем'янюка, О. Діденка, Л. Осовалюка, М. Раскалей, С. Телешуна, М. Трюхана, Н. Сіцінського, В. Стешенка, Л. Тимченка, О. Шемякіна, Т. Цимбалістого, Т. Цимбрівського, І. Чорновола та ін. У зарубіжній літературі увагу також привертають питання державного кордону і державної території, прикордонної безпеки і транскордонного співробітництва (Ф. Бродель, С. Бабурін, М. Баглай, М. Есенбаєв, Д. Зотті, А. Матъез, Ф. Моро-Дефарж, Н. Левран, А. Оовел, І. Піллерс, А. Порк, А. Рібер, С. Рік, Ф.Дж. Тернер, Сима Цянь, Л. Февр і т. д.).

Натомість, сучасні загрози і виклики, тенденції розвитку науки конституційного права зумовлюють потребу дослідження власне конституційно-правових інструментів регулювання та захисту правового режиму державного кордону України в комплексному вигляді, з урахуванням вітчизняних і зарубіжних наукових доробків та з метою належного обґрунтування удосконалення такого регулювання, забезпечення реального дієвого захисту режиму державного кордону України, прикордонної безпеки, гарантування непорушності державних кордонів України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV); наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 рр.» від 16 березня 2015 р. № 275; комплексної науково-дослідної теми Київського університету туризму, економіки і права «Туризм як суспільний феномен: проблеми теорії (туризмологія) та практики (праксеологія) туризму». Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Київського університету туризму, економіки і права (протокол від 14 грудня 2015 р. № 2).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертації є аналіз конституційно-правових аспектів регулювання та захисту правового режиму державного кордону України, практики договірної та інституційного забезпечення захисту державних кордонів зарубіжних країн з метою внесення пропозицій з удосконалення конституційно-правових актів України в цій сфері.

Відповідно до поставленої мети дисертаційного дослідження зроблено спробу обґрунтувати і вирішити такі наукові *задачі*:

- систематизувати доктринальну базу дослідження з проблематики державного кордону;
- визначити особливості й періодизацію процесу становлення державного кордону України;
- розкрити сутність поняття, підходи до класифікації державних кордонів, а також його функціональну природу;
- обґрунтувати методологію наукового пізнання інституту державного кордону України;
- охарактеризувати стан конституційно-правової регламентації правового режиму державного кордону України;
- визначити міжнародно-правову основу регулювання державного кордону

України та відповідність національного законодавства існуючим міжнародним зобов'язанням України в цій сфері;

– з'ясувати закономірності й тенденції конституційно-правового регулювання державних кордонів у зарубіжних країнах;

– охарактеризувати стан забезпечення захисту державного кордону України та прикордонної безпеки, виявити загрози непорушності державного кордону України в сучасних умовах та обґрунтувати шляхи їх усунення;

– сформулювати пропозиції, спрямовані на удосконалення конституційно-правового регулювання і захисту державного кордону України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з конституційно-правовим забезпеченням правового режиму державної території і державного кордону України, її прикордонної безпеки.

Предметом дослідження є правовий режим державного кордону України, аспекти його конституційно-правового регулювання і захисту.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить сукупність філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, що дозволили ґрунтовно проаналізувати стан конституційно-правового регулювання та захисту правового режиму державного кордону України, з урахуванням багатогранної природи даного інституту. Комплекс застосовуваних методів дослідження включає такі загальнонаукові методи пізнання як аналіз і синтез, індукція, дедукція, метод об'єктивності, діалектичний тощо. Так, *метод об'єктивності* дозволив встановити вірогідність і повноту інформації, що використовувалася в ході дослідження. *Діалектичний метод* сприяв з'ясуванню особливостей еволюції інституту державного кордону, розвитку його конституційно-правового регулювання і захисту (розділи 1, 2).

Серед спеціально-наукових методів доцільно виокремити такі: *системний і структурно-функціональний методи* – використані для з'ясування елементів правового статусу державних кордонів, режиму державного кордону і його захисту, специфіки функцій державного кордону, а також у контексті встановлення особливостей їх конституційно-правового регулювання, процедур делімітації і демаркації державних кордонів України із суміжними країнами (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2 – 2.4, 3.1, 3.2); *формально-логічний метод* – для аналізу концептуальних підходів щодо визначення державних кордонів та їх сутності, механізму забезпечення захисту державного кордону України та прикордонної безпеки (підрозділи 1.2, 3.1); *компаративний метод* – для порівняння розвитку інституту державних кордонів у національному та міжнародному праві, у практиці зарубіжних держав і вітчизняній практиці (підрозділи 2.2 – 2.4, 3.1, 3.2). За допомогою *історичного методу* дисертант намагався дослідити генезу доктринальних джерел, встановити історико-правові особливості формування сучасних державних кордонів України, розвитку принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів (підрозділи 1.1, 2.3); *герменевтичного методу і методу тлумачення права* – трактувати нормативний зміст конституційно-правових положень, норм і принципів міжнародного права, що стосуються державних кордонів, рішень міжнародних судових органів з питань територіальних просторів і непорушності кордонів (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2 – 2.4, 3.1, 3.2); *спеціально-юридичного методу* – визначити особливості правонаступництва України щодо договорів про державні кордони, редемаркації державних кордонів у практиці сучасної України

(підрозділи 2.2 – 2.4, 3.1). *Методи узагальнення, соціологічний і статистичний методи, правового моделювання і прогнозування* використано з метою обґрунтування практичних рекомендацій з удосконалення конституційно-правового регулювання і захисту правового режиму державних кордонів, прикордонної безпеки (підрозділ 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у вітчизняній юридичній науці дана дисертація є одним з перших наукових досліджень, у якому ґрунтовно проаналізовано інститут державних кордонів у конституційно-правовому аспекті, а також визначені перспективи удосконалення конституційно-правового регулювання і захисту державних кордонів України, забезпечення прикордонної безпеки в сучасних умовах.

Наукова новизна одержаних результатів, що виносяться на захист і відображають науковий доробок у цій сфері, конкретизується в науково-теоретичних положеннях, висновках, пропозиціях і рекомендаціях, а саме:

уперше:

– запропоновано періодизацію становлення інституту державних кордонів України, починаючи з пострадянського етапу і проголошення незалежності 1991 р., виходячи з розвитку прикордонного відомства України, міжнародної правосуб'єктності України і створення системи конституційно-правового регулювання державних кордонів України. Тобто основними є періоди: 1) 1991 – 1993 рр.; 2) 1994 – 1999 рр.; 3) 2000 – 2003 рр.; 4) 2003 – 2014 рр.; 5) з 2014 р. і до теперішнього часу;

– обґрунтовано, що хоча створено певну нормативно-правову базу України з питань державних кордонів, його режиму, певні правові положення є застарілими і не цілком відображають сучасні реалії та національні інтереси, насамперед, не забезпечують повною мірою територіальну цілісність України, її національну безпеку загалом, прикордонну безпеку зокрема. Виявлені прогалини та юридичні колізії є негативним результатом розвитку конституційно-правового регулювання відносин у сфері державного кордону, яке відзначається в багатьох випадках безсистемним і фрагментарним, іноді несвоєчасним характером, негативно впливають на встановлення, ефективність захисту правового режиму державного кордону, його охорони;

– аргументовано, що законодавче трактування державного кордону України, режиму державного кордону концептуально збігається з доктринальним розумінням цих понять. Даний режим детермінується системою взаємопов'язаних норм зобов'язуючого, забороняючого та уповноважуючого характеру;

– доведено доцільність виокремлення критеріїв класифікації державних кордонів, а саме: географічна природа, спосіб встановлення чи позначення, історичні традиції, юридично-формальний і функціональний критерії тощо;

– обґрунтовано положення про різноманітність видів і способів юридичної техніки, відмінність способів викладення змісту конституційно-правових положень про державні кордони у практиці зарубіжних держав (як правило, не містяться в спеціальних розділах чи главах конституцій, розглядаються прямо чи опосередковано в контексті території держави, територіального устрою, конституційного і державного ладу), у спеціальних законодавчих актах регламентовані засади і механізми реалізації прикордонної політики, правового режиму державних кордонів, способів його захисту, прикордонної безпеки); конституційно-правове регулювання державного кордону здійснюється на різних рівнях (загальнодержавному, регіональному і локальному; на

рівні конституцій, конституційних законів, звичайних законів і підзаконних актів);

– запропоновано на основі аналізу зарубіжного досвіду виокремити такі моделі захисту правового режиму державного кордону: централізовані, децентралізовані та інтегровані; цивільні та воєнізовані (мілітаризовані); моделі прикордонної авіації, морської охорони і захисту, «інтелектуальні моделі» охорони і захисту режиму державного кордону; конституційні та законодавчі, загального чи спеціального, відомчого та міжвідомчого характеру тощо;

– узагальнення про те, що відсутність протягом тривалого періоду (1998 – 2014 років) ґрунтовних наукових досліджень з питань конституційно-правового регулювання державних кордонів, захисту їх режиму і прикордонної безпеки, так само як і порушення міжнародно-правових зобов'язань з боку суміжних з Україною держав, призвели до посягань на територіальну цілісність і непорушність державних кордонів України. Цьому також сприяла іноді пасивна позиція чи бездіяльність спеціально уповноважених органів влади і посадових осіб, їх некваліфікованість та несвоєчасність прийнятих ними рішень у цій сфері;

– обґрунтовано пропозицію виокремлення галузі прикордонного законодавства в системі національного законодавства України як своєрідного оптимального інструменту впорядкування системи конституційно-правового регулювання та захисту правового режиму державного кордону України, гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу в цій сфері;

– доведено, що активізація глобалізаційних і євроінтеграційних процесів, наближення кордонів Європейського Союзу до України зумовлюють нові завдання і функції державних кордонів, це відповідно розкриває пріоритетні напрями удосконалення конституційно-правового і міжнародно-правового регулювання даного інституту, перегляду пріоритетів сектору безпеки та оборони, зовнішньої політики України;

удосконалено:

– розуміння сутності «правового статусу (конституційно-правового) статусу державного кордону України» та «фактичного статусу державного кордону», поряд з «правовим режимом державного кордону України». Перший є комплексним правовим інститутом, норми якого регламентують питання встановлення, функціонування та охорони державного кордону, закріплені у внутрішньодержавному (національному) та міжнародному праві. Фактичний статус державного кордону включає реальний стан функціонування, захисту й охорони державного кордону України із суміжними державами, відповідну правозастосовну практику;

– висновки про те, що інститут державних кордонів неможливо розглядати без ґрунтовного вивчення особливостей форми держави загалом, і форми державного устрою зокрема; статусу і правового режиму території держави; її адміністративно-територіального устрою; конституційного і державного ладу, державного суверенітету, спеціальних правових режимів та повноважень спеціально уповноважених органів публічної влади, їх посадових осіб (глави держави, уряду, парламенту, Збройних Сил, Державної прикордонної служби, Служби безпеки тощо);

– співвідношення понять державного кордону та фронтиру, межі, рубежу, границі; прикордоння і прикордонної території тощо; доведено схожість за змістом трактувань державного кордону в законодавстві інших держав, насамперед

пострадянських, поряд з визначенням державного кордону в законодавстві України;

– висновки про складові елементи, рівні, об'єктно-суб'єктний склад системи конституційно-правового регулювання режиму і захисту державного кордону України;

– твердження, що формування державних кордонів України, забезпечення захисту їх режиму та належної охорони потребують створення і реалізації відповідної науково обґрунтованої концепції, ефективної державної політики, спрямованої на здійснення комплексу організаційно-правових, військово-політичних, економічних, спеціальних заходів оперативного і стратегічного характеру. При встановленні державних кордонів України, так само як і державних кордонів зарубіжних країн, важливо запобігати появі національно-етнічних, економічних й інших конфліктів, що могли б перерости у збройні, загрози національній і міжнародній колективній безпеці;

– пропозиції про розвиток транскордонного і прикордонного співробітництва за участю України, зосередження зусиль на попередженні нелегальної міграції, контрабанди, захисті національних інтересів на кордонах, їх відображення у процесі правотворчої і правозастосовної діяльності;

набули подальшого розвитку:

– поняттєво-категорійний апарат інституту державних кордонів, зокрема, «державний кордон», «статус державного кордону», «режим державного кордону», «функції державного кордону», «конституційно-правове регулювання державних кордонів», «конституційно-правові основи державного кордону», «законодавство про державний кордон», «конституційно-правовий механізм регулювання захисту й охорони державного кордону», «прикордонна безпека», «конституційно-правовий механізм забезпечення прикордонної безпеки» тощо;

– обґрунтування, що не дивлячись на конституційно-правову природу інституту державних кордонів, йому притаманний комплексний міжгалузевий характер;

– висновки про необхідність делімітації прилеглої зони і континентального шельфу України, укладення міжнародно-правових актів (про точки стику державного кордону України з кордонами Республіки Молдова і Румунії, з кордонами Республіки Білорусь і Російської Федерації; про режим державного кордону з Республікою Молдова, Республікою Білорусь і Російською Федерацією; про точки стику виключних економічних зон і континентальних шельфів України, Румунії, Болгарії і Туреччини);

– пропозиції про невідкладну потребу внесення змін і доповнень до Конституції України 1996 р., Законів України «Про державний кордон України» 1991 р., «Про Державну прикордонну службу України» 2003 р., «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» 2010 р. і т. д., а також необхідність розробки і прийняття нової Концепції розвитку Державної прикордонної служби України, низки інших актів.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані науково-теоретичні висновки, положення та пропозиції дисертації використані або можуть бути використані:

– у *правозастосовному процесі* для вдосконалення механізмів забезпечення правового режиму державного кордону і прикордонної безпеки України, прийняття та забезпечення реалізації ефективних рішень уповноважених органів державної влади України з питань державних кордонів (акт впровадження Адміністрації Державної прикордонної служби України від 12 квітня 2017 р.);

– у *правотворчій діяльності* – з метою внесення змін і доповнень до Конституції

України та інших нормативно-правових актів України, розроблення проектів законодавчих актів, міжнародно-правових актів України з питань державних кордонів, їх режиму, перетину тощо;

– в освітньому процесі під час викладання навчальних дисциплін з конституційного права України, конституційного процесуального права, конституційного права зарубіжних країн, міжнародного права, теорії держави і права, спецкурсів «Основи охорони державного кордону», «Прикордонна служба», при підготовці методичних матеріалів (акт впровадження в освітній процес Київського університету туризму, економіки і права від 6 березня 2017 р.);

– у науково-дослідній роботі – для підготовки наукових праць з порушеної проблематики, включаючи монографії, енциклопедичні видання, дисертації і т. д.;

– у правовиховній роботі для підвищення правової свідомості й культури громадян, рівня професіоналізму і кваліфікації посадових осіб уповноважених органів влади з питань державного кордону, транскордонних інституцій тощо.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднені на таких науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах: «Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти» (м. Київ, 24 грудня 2015 р.), «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 29 жовтня 2015 р.; 28 листопада 2016 р.), «Європейська інтеграція України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 22 квітня 2016 р.), «Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи» (м. Дніпро, 28 жовтня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи знайшли відображення в шести наукових статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, включаючи іноземні, шести інших наукових працях, зокрема, тезах виступів на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах і семінарах.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою і задачами дисертаційного дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, десяти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків і списку використаних джерел (344 найменування на 34 сторінках), а також додатків (на п'яти сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, обсяг основного тексту – 197 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, зазначаються її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, мета та задачі, об'єкт і предмет, методи дослідження, формулюються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

Розділ 1 «Доктрина та сутність інституту державного кордону» складається із трьох підрозділів, у яких розглянуто питання теоретико-історичного розвитку інституту державного кордону, еволюцію відповідної політико-правової думки.

У **підрозділі 1.1 «Становлення інституту державного кордону та його доктринальний розвиток»** здійснено системний аналіз наукових джерел, присвячених виникненню і розвитку інституту державного кордону. Він засвідчив, що наслідком

розвитку додержавних чи протидержавних утворень, становлення держав стала потреба розмежування територій, кордони яких захищались за допомогою сили. На попередніх історичних етапах кордони не були чіткими і визначеними, часто переглядались за результатами воєн. Окрім встановлення державних кордонів у договірному порядку, спостерігались випадки внутрішньодержавного перерозподілу кордонів (у колишньому СРСР між союзними республіками), зміни або перегляду державних кордонів.

На основі ретельного вивчення здобутків вітчизняних і зарубіжних праць різних історичних періодів та багатьох сфер наукових знань, автор дійшов висновку, що вони не створюють повного багатоаспектного уявлення про державний кордон як явище сучасної правової дійсності. Лише окремі його теоретичні або історичні, рідше прикладні аспекти розглядались ученими-представниками науки адміністративного права, історичної, географічної та військової наук. Беззаперечний внесок юристів-міжнародників О.В. Задорожного, А.Б. Мостиського, Т.С. Цимбрівського, О.В. Мякоти та ін. Слід відзначити дисертаційне дослідження Т.О. Цимбалістого «Конституційно-правовий статус державного кордону України» (спеціальність 20.02.03 – військове право; військові аспекти міжнародного права, 1998). Поняття території і державного кордону розглядаються як міждисциплінарні категорії, соціокультурний феномен «прикордоння», «прикордоннології» (Д.А. Купрієнко, Ю.А. Дем'янюк, О.В. Діденко), виходячи з традиційних і постмодерністських, альтернативних підходів дослідження кордонів, розвиваючи переважно світоглядну функцію, поняттєвий апарат. Відзначено, що саме на науку конституційного права покладено завдання створення концептуальних основ вивчення інституту державного кордону, які згодом допоможуть розкрити його міжгалузеву природу.

Підрозділ 1.2 «Поняття, види і функції державних кордонів» присвячено дослідженню сутності даної категорії. Аналіз доктринальних і нормативних джерел дозволив виокремити множинність підходів до вивчення даного багатогранного явища. Йдеться, насамперед, про поняття кордону, а також суміжних з ним понять – фронтиру, межі, рубежу, границі тощо. Практично між усіма ними є значні або незначні відмінності, хоча відзначаються і випадки їх ототожнення.

Найбільшою мірою в національному законодавстві поняття «державний кордон» визначається як офіційно визначена лінія, межа, вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, і окреслює територію, на котру поширюється влада (суверенітет) держави. Це юридично встановлена і фактично штучна лінія (на суші, воді) і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії в надрах, водах і повітряному просторі), які визначають просторові межі території держави і сфери здійснення нею свого суверенітету, територіального верховенства.

Наголошується, що розгалуженою є класифікація державних кордонів і можна виокремити: групу морфологічних кордонів (геометричні, астрономічні, звивисті та інші), природно-географічну групу (орографічні, гідрографічні тощо), генетичну групу (антецедентні, реліктові, накладені тощо), функціональну групу кордонів за історичними підставами і послідовністю виникнення (колоніальні, післявоєнні тощо). Виділяються також проведені по паралелях і меридіанах так звані астрономічні кордони, географічні й геометричні (прямі, звивисті або ламані) кордони; орографічні (гірські), рівнинні, річкові, морські; антецедентні (попередні) в результаті освоєння і масового заселення та субсектні або наступні (характерні для країн Європи, є

найдавніші і ґрунтуються на мовно-культурному розмежуванні), реліктові кордони (країни Латинської Америки). Сучасна практика дозволяє навести приклади сухопутних, повітряних і морських кордонів, тобто офіційних державних кордонів та інших (формально недержавних) видів кордонів – тимчасових договірних кордонів, кордонів економічних зон на морі, розділяючих кордонів (нейтральна зона), природних і штучних кордонів. Часто зустрічаються комбіновані державні кордони.

В епоху глобалізації та євроінтеграції змінюється пріоритетність усталених функцій кордонів. У даному контексті охарактеризовано переважне значення власне фільтраційної як похідної від бар'єрної функції над контактною функцією; стратегічні зовнішньополітичні й зовнішньоекономічні пріоритети міждержавної співпраці дозволяють виокремити і функцію транскордонного і прикордонного співробітництва.

У підрозділі 1.3 *«Особливості правового статусу і правового режиму державного кордону»* зазначено, що «правовий статус державного кордону» багатогранний за суттю, поряд з «правовим режимом державного кордону» і «прикордонним режимом». Правовий статус державного кордону є комплексним правовим інститутом, норми якого регламентують питання встановлення, функціонування та охорони державного кордону, закріплені у внутрішньодержавному (національному) та міжнародному праві. У свою чергу фактичний статус державного кордону включає реальний стан функціонування й охорони державного кордону, правозастосовну практику. Тобто ця категорія дає змогу аналізувати як законодавство про державний кордон, так і стан його реалізації, тим самим уможливорює удосконалення механізму охорони державного кордону.

Режим державного кордону України можна визначити як систему правил, що встановлюються внутрішнім законодавством і міжнародними договорами України з метою забезпечення порядку на державному кордоні та підтримання добросусідських відносин з суміжними державами і регламентують порядок перетину й утримання державного кордону, провадження на ньому різних робіт (діяльності), вирішення питань, пов'язаних з порушенням цих правил. По-третє, підкреслено, що прикордонний режим на сьогодні вивчається переважно в науці адміністративного права і належить виключно до внутрішньої компетенції України, його встановлення здійснюється в односторонньому порядку Кабінетом Міністрів України (зокрема, й відповідними постановами) за поданням Адміністрації Державної прикордонної служби, узгодженим з Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України, Службою безпеки України та Державною митною службою.

Доведено таким чином, що проаналізовані поняття, насамперед, «правовий режим державного кордону» є недосконалим у сучасній науці, що потребує уточнення змісту, його співставлення із загальним поняттям правовий режим, різновидами правових режимів, а також з'ясування відмінностей між режимом державного кордону і прикордонним режимом з метою удосконалення застосування на практиці.

Розділ 2 «Методологія дослідження та конституційно-правове регулювання державного кордону» складається з чотирьох підрозділів, спрямованих на обґрунтування методологічних засад дослідження державного кордону, специфіки конституційно-правового регулювання державного кордону України, зарубіжних країн та міжнародно-правового регулювання державних кордонів.

У підрозділі 2.1 *«Методологія дослідження державного кордону»* автор

констатує, що наукове дослідження державно-правових явищ потребує розроблення та обґрунтування комплексу відповідних методологічних підходів і прийомів для забезпечення всебічності наукового дослідження, а також достовірності та повноти одержаних наукових результатів. Використання визначеного комплексного підходу дозволило автору органічно поєднати філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання.

Водночас доведено доцільність обрання власної методології, що базується на пріоритеті конкретних методів і методологічних підходів. Такими визначальними методами, зокрема, є компаративний (порівняльно-правовий) метод та історичний метод, поряд із системним і структурно-функціональним методами і підходами, герменевтичним методом і т. д. Безумовно, доречним виявилось і застосування методів узагальнення, соціологічного і статистичного методів, методів правового моделювання і прогнозування з метою обґрунтування практичних рекомендацій з удосконалення конституційно-правового регулювання і захисту правового режиму державних кордонів. Саме це дозволило ґрунтовно проаналізувати та розкрити багатогранну природу інституту державних кордонів, наукознавчої і правознавчої системи знань, методологічний інструментарій яких забезпечив створення і використання чітких та ефективних способів розв'язання поставлених задач дослідження.

Підрозділ 2.2 «Конституційно-правове регулювання державного кордону України» присвячено дослідженню системи конституційно-правового регулювання державного кордону України. Власне визначальними тут є конституційно-правові акти, включаючи міжнародно-правові акти України, що є частиною національного законодавства, з відповідними ефективно діючими механізмами реалізації.

Державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У свою чергу основу системи конституційно-правового регулювання державного кордону України, його режиму і прикордонної безпеки складають: Конституція України 1996 р. (ст. 2; ч. 3 ст. 17; п. 18 ч. 1 ст. 92 тощо), Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., низка інших законів («Про правонаступництво України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про оборону України», «Про основи національної безпеки України», «Про транскордонне співробітництво» тощо). Окрему групу джерел у цьому контексті становлять нормативно-правові акти України, включаючи кодифіковані акти, які є джерелами й інших галузей права і законодавства (адміністративного, кримінального, цивільного, трудового, екологічного, фінансового, митного, транспортного, міграційного, кримінального права, процесуальних галузей тощо), а також включаючи підзаконні акти з питань державних кордонів України (Укази Президента України, рішення Ради національної безпеки і оборони України, постанови Кабінету Міністрів України, накази Державної прикордонної служби України, накази Міністерства внутрішніх справ України, інші акти, включаючи спільні накази, інструкції тощо).

Безумовно, розвиток державного кордону і прикордонного відомства України зумовлений становленням і розвитком системи конституційно-правового регулювання інституту державних кордонів. Доцільно запропонувати таку його періодизацію: 1) перехід від пострадянського етапу до незалежності України 1991 р., включаючи

прийняття Законів України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р.; 2) розбудова системи конституційно-правового регулювання інституту державних кордонів (включаючи ратифікацію міжнародних угод про державні кордони України та прийняття підзаконних актів) та реформування прикордонного відомства (1992 – 2003 рр.); 3) поступове удосконалення законодавства про державний кордон (2003 – 2014 рр.); 4) євроінтеграційний напрям розвитку законодавства про державний кордон, посилення військового компоненту в конституційно-правових актах України з питань державних кордонів в умовах відбиття агресії та інших загроз територіальній цілісності та непорушності державних кордонів (з 2014 р. і до теперішнього часу).

У підрозділі 2.3 *«Міжнародно-правове регулювання державного кордону України»* дисертант розкриває специфіку міжнародної звичаєвої і договірної практики як основоположних засад регламентації державного кордону. Так, результатом міжнародного співробітництва держав і міжнародних організацій універсального та регіонального масштабу стало прийняття важливих з цієї проблеми міжнародно-правових угод. Йдеться про Статут ООН, Декларацію ООН про принципи міжнародного права, Заключний акт НБСЄ/ОБСЄ та ін. Зокрема, країни Європи визнали, що розглядають як непорушні всі кордони одна одної, як і кордони всіх держав у Європі, утримуватимуться від будь-яких посягань на ці кордони, вимог чи дій, спрямованих на захоплення і узурпацію території будь-якої держави-учасниці. Це отримало нормативне закріплення у формі імперативних норм сучасного міжнародного права, що мають, як відомо, найвищу юридичну силу й обов'язково знаходять своє відображення в національних нормативно-правових актах держав.

Важливе місце в системі міжнародно-правового регулювання державного кордонів України, їх правового режиму відведено, як правило, двостороннім угодам. З набуттям Україною незалежності питання договірно-правового оформлення державного кордону та забезпечення його недоторканності визначено одними з пріоритетних векторів національної безпекової політики держави. Водночас слід акцентувати на невизначеності до цього часу окремих ділянок державного кордону України, оскільки вони невідмітовані і недемарковані в повному обсязі. Це звісно спричиняє чимало проблем і загроз прикордонній безпеці нашої держави і міжнародній безпеці принаймні європейського регіону. Підкреслено, що окреслена ситуація потребує невідкладного вирішення, так само як і питання притягнення до відповідальності за порушення територіальної цілісності і недоторканності державних кордонів, їх односторонню насильницьку зміну, невиконання міжнародно-правових гарантій відносно існуючих державних кордонів.

У підрозділі 2.4 *«Загальні тенденції конституційно-правового регулювання державного кордону у зарубіжних країнах»* закономірно на основі традицій та інтересів низки зарубіжних країн, їх практики конституціоналізму узагальнено специфіку, тенденції та закономірності регламентації питань державного кордону. На основі порівняльно-правового аналізу конституцій та деяких інших актів іноземних держав викладено тенденції та особливості такого регулювання. Так, відповідно до конституційних норм Республіки Болгарії, Румунії, Молдови, Угорщини, Республіки Польща, Чеської Республіки, Фінляндії та низки інших країн, по-перше, спостерігаються випадки одночасного викладення в одній статті конституції положень

як в частині статусу території, державних кордонів, так і стосовно їх територіального устрою. Зазвичай вони містяться в таких розділах конституцій як «Загальні засади», або «Основи державного устрою», «Захист конституційного ладу» тощо. По-друге, іноді взагалі відсутні окремі конституційні положення стосовно державних кордонів. По-третє, відзначено випадки безпосереднього викладення норм про державні кордони, опосередкованого, додаткового (у розділах конституцій «Оборона Республіки та оголошення стану війни або надзвичайного стану», «Зовнішня політика та захист держави», «Міжнародні відносини та міжнародні договори», «Оборона і безпека»).

Відзначено використання різноманітних видів і способів юридичної техніки, відмінні способи викладення змісту конституційно-правових положень стосовно державних кордонів, їх режиму та способів захисту, а також власне конституційно-правове регулювання державного кордону в зарубіжних державах здійснюється на різних рівнях (загальнодержавному, регіональному і локальному; на рівні конституцій, конституційних законів, звичайних законів і підзаконних актів). Доведено схожість за змістом трактувань державного кордону в законодавстві інших держав, насамперед пострадянських, поряд з визначенням державного кордону в законодавстві України.

Розділ 3 «Конституційно-правові аспекти захисту державного кордону» складається з трьох підрозділів, присвячених законодавчому забезпеченню захисту державних кордонів, відповідним практичним інструментам його реалізації та визначенню напрямів удосконалення такого захисту в сучасних умовах в Україні.

У підрозділі 3.1 «Захист державного кордону України, забезпечення його режиму та прикордонної безпеки в контексті євроінтеграційних процесів» акцентовано увагу на тому, що аналіз конституційно-правових засад захисту та охорони державного кордону України дозволяє дійти висновку про співвідношення обсягу змісту цих понять. Так, відповідно до Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. захист державного кордону України – невід’ємна частина загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави. У свою чергу охорона державного кордону України є складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону і полягає у здійсненні Державною прикордонною службою України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах, а також Збройними Силами України у повітряному та підводному просторі відповідно до наданих їм повноважень заходів з метою забезпечення недоторканності державного кордону України. Отже, охорона державного кордону України – складова загальнодержавної системи захисту державного кордону. Тобто остання категорія більш змістовна, відрізняється уповноваженими суб’єктами, компетенційними характеристиками тощо. Своєрідним інструментом захисту, безумовно, є режим державного кордону України.

Неможливо повноцінно забезпечити захист й охорону державного кордону і території України, встановлені режими виключно власними внутрішніми силами однієї держави в особі уповноважених органів і посадових осіб. Кордон є тим інститутом, що хоч і розмежовує території різних держав, інші простори земної кулі, та водночас об’єднує зусилля різних суб’єктів, насамперед, суміжних держав у контексті забезпечення прикордонної безпеки тощо. Тому одним з важливих напрямів міжнародного співробітництва в умовах євроінтеграції та відбиття збройної агресії є забезпечення прикордонної безпеки, територіальної цілісності й непорушності кордонів

держави, остаточна делімітація та демаркація державних кордонів України, а також притягнення до відповідальності винних за протиправні діяння в цій сфері.

У підрозділі 3.2 *«Захист державного кордону у зарубіжних країнах»* наголошується на тому, що способи захисту режиму державних кордонів у багатьох державах суттєво не відрізняються. Вони обумовлені нагальною потребою забезпечити захист суверенітету, територіальну цілісність та незалежність держав, національну і міжнародну безпеку. Разом з тим, на комплексну систему захисту режиму державних кордонів конкретних держав впливає низка чинників, а саме: фінансово-економічні можливості, національні інтереси і ймовірні загрози національній безпеці, політико-ідеологічні, зовнішньополітичні пріоритети та ін.

Дисертантом зосереджено увагу на досвіді тих держав, що тривалий час розвивають мережу державних інституцій, ефективних інструментів і процедур у цій сфері, тому наведено для прикладу досвід США, Австралії, Канади, Японії, Росії та інших держав. Так, берегова охорона (БОХР) США становить могутню розвідувальну воєнізовану структуру, тому служби берегової охорони залучалися до реалізації національної програми зовнішньої розвідки. У Канаді захист режиму державних кордонів переважно має цивільний міжвідомчий характер. Досвід цих країн переконує, що ефективний захист режиму державного кордону в Україні можливий за умови відповідного фінансування, професіоналізму, на основі науково обґрунтованої стратегії.

Підрозділ 3.3 *«Перспективи удосконалення регулювання та захисту державного кордону України в сучасних умовах»* спрямований на виявлення проблем регулювання та захисту державного кордону України, забезпечення прикордонної безпеки. Не заперечуючи значущості Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., його ролі в утвердженні незалежності України, який став базовим для прикордонної політики держави і захисту державного кордону, наголосимо на ряді прогалин, недосконалості чи дискусійності деяких його положень. Тому обґрунтовано необхідність внесення змін і доповнень до Конституції України, Законів України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 р., «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» від 1 липня 2010 р. і т. д., а також розробки і прийняття нової Концепції розвитку Державної прикордонної служби України, низки інших актів, розробки і прийняття нової Концепції розвитку Державної прикордонної служби України.

Крім цього невідкладним є укладення низки міжнародно-правових актів про державний кордон України стосовно делімітації прилеглої зони і континентального шельфу України, точок стику з кордонами Республіки Молдова і Румунії, Республіки Білорусь і Російської Федерації; виключних економічних зон і континентальних шельфів України, Румунії, Болгарії і Туреччини; про режим державного кордону з Республікою Молдова, Республікою Білорусь і Російською Федерацією. Дисертантом запропоновано серед пріоритетів законотворчої діяльності в Україні визначити як невідкладні проекти нормативно-правових актів стосовно забезпечення прикордонної безпеки, попередження і ліквідації загроз державному суверенітету, конституційному ладу, територіальній цілісності й непорушності державних кордонів України.

Обґрунтовано, що оптимальним інструментом упорядкування системи конституційно-правового регулювання і захисту правового режиму державного кордону України, прикордонної безпеки, є виокремлення галузі прикордонного

законодавства в системі національного законодавства України. Хоч і шляхом дискусій, але ця пропозиція може отримати підтримку вітчизняних і зарубіжних учених-конституціоналістів, інших дослідників, особливо враховуючи потреби гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, зокрема, в частині лібералізації візової політики, реформи правоохоронних органів, упорядкування нормативно-правових актів України з питань державного кордону.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в розробленні основних положень конституційно-правового регулювання та захисту правового режиму державного кордону України. Серед узагальнень, висновків, пропозицій і рекомендацій, доповнюючи ті, які викладено в науковій новизні одержаних результатів, важливе дослідницьке значення мають такі:

1. Вивчення доктринальних і нормативних джерел стосовно багатоаспектної природи поняття державного кордону та суміжних з ним понять дозволяє зробити низку висновків. По-перше, в найбільш загальному вигляді державний кордон визначається як офіційно визначена лінія, межа, вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, й окреслює територію, на яку поширюється влада (суверенітет) держави. По-друге, це юридично встановлена і фактично штучна лінія (на суші і воді) і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії (в надрах, водах і повітряному просторі), які визначають просторові межі території держави і сфери здійснення нею свого суверенітету, територіального верховенства.

Зараз кордон відображає політичну, ідеологічну, мовну й економічну однорідність визначеної території, це унікальний державно-правовий інститут, що гарантує суворе дотримання державного суверенітету на певній території, окреслює просторові рамки національної держави. Водночас недоліком залишається у сприйнятті та вивченні питань, пов'язаних з кордоном та фронтиром, межею, лімою, рубежем, границею, прикордонням та іншими – їх ототожнення.

2. Поява державних кордонів стала наслідком розвитку додержавних чи протидержавних утворень, становлення держав і потреб розмежування їх територій, межі яких захищались за допомогою сили. На попередніх історичних етапах кордони не були такими чіткими і визначеними, вони часто переглядались за результатами воєнних дій. Формування сучасних державних кордонів України з часу її незалежності пов'язано з процесом становлення міжнародної правосуб'єктності України, прийняттям нормативно-правових актів і розвитком прикордонного відомства.

Вивчення наукових досліджень щодо проблематики державного кордону дозволяє зробити висновок про його еволюційний доктринальний розвиток, проте існуючі праці різних історичних періодів, на жаль, не створюють повного багатоаспектного уявлення про державний кордон як явище сучасної державно-правової дійсності, міждисциплінарну категорію, соціокультурний феномен. Окремі його теоретичні або історичні, рідше прикладні аспекти розглядались ученими, зазвичай, представниками науки міжнародного права, адміністративного права, історичної, географічної та військової наук. Можна припустити, що відсутність протягом тривалого часу (1998 – 2014 рр.) ґрунтовних наукових праць з питань

забезпечення правового режиму, захисту й охорони державних кордонів призвели до посягань на територіальну цілісність і непорушність державних кордонів України. Цьому також сприяла іноді пасивна позиція спеціально уповноважених вищих органів влади і відповідальних посадових осіб, їх некваліфікованість і несвоєчасність прийнятих ними рішень у цій сфері.

Відзначимо, що саме на науку конституційного права покладено завдання створення концептуальних основ вивчення інституту державного кордону, які згодом допоможуть розкрити його міжгалузеву природу.

3. Стосовно визначення поняття і сутності, функцій державного кордону, то практично співпадають доктринальні позиції та законодавство і міжнародні договори, але при регламентації режиму державних кордонів певні доктринальні джерела не завжди відображають зміст нормативних джерел. Зокрема, основними функціями державного кордону є бар'єрна, контактна, фільтруюча та ін. Водночас стратегічні зовнішньополітичні й зовнішньоекономічні пріоритети міжнародного співробітництва дозволяють виокремити і функцію транскордонної і прикордонної співпраці. Власне поняття державного кордону є стабільним, на відміну від його функцій, які характеризуються динамічним розвитком, впливом інтеграційних і глобалізаційних чинників, зростанням кількості завдань у зв'язку із загрозами і викликами прикордонній безпеці, національній і міжнародній безпеці тощо. Тому функціональний чинник є визначальним для правового статусу і режиму державного кордону.

4. Система сучасних концепцій і теорій, ідей, що впливають на формування методологічної основи дослідження державних кордонів є широкоаспектною. Багатовимірність інституту державних кордонів з огляду на міжнародно-правове і національно-правове (конституційно-правове та інше) регулювання ускладнює процес його вивчення, але розширює наукові горизонти. Це своєрідний результат узагальнення історичних і теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних доктринальних джерел з питань державних кордонів, на підставі чого можливий перегляд усталених позицій до дослідження цього інституту, виокремлення нових пов'язаних з ним об'єктів пізнання.

Враховуючи пропозиції про розгляд понять території і державного кордону в межах прикордоннології, погоджуємось, що виходячи з традиційних і сучасних (постмодерністських), альтернативних підходів дослідження кордонів, важливо розвивати світоглядну функцію і відповідний поняттєвий апарат. Тому доведено доцільність обрання власної методології, що базується на пріоритеті компаративного (порівняльно-правового) методу й історичного методу, поряд із системним і структурно-функціональним, герменевтичним методами і підходами, соціологічним і статистичним, методами узагальнення, правового моделювання і прогнозування тощо.

5. Багатогранними явищами є «правовий статус державного кордону», поряд з «правовим режимом державного кордону» і «прикордонним режимом». Перший є комплексним правовим інститутом, норми якого регламентують питання встановлення, функціонування й охорони державного кордону, закріплені у внутрішньодержавному (національному) та міжнародному праві. Фактичний статус державного кордону включає реальний стан функціонування і охорони державного кордону, правозастосовну практику. Тобто ця категорія дає змогу аналізувати законодавство про державний кордон і стан його реалізації, тим самим уможливорює удосконалення механізму захисту й охорони державного кордону. У свою чергу режим державного

кордону України становить систему правил, що встановлюються внутрішнім законодавством і міжнародними договорами України з метою забезпечення порядку на державному кордоні та підтримання добросусідських відносин з суміжними державами і регламентують порядок перетинання і утримання державного кордону, провадження на ньому різних робіт (діяльності), вирішення питань, пов'язаних з порушенням цих правил. На відміну від нього, прикордонний режим належить виключно до внутрішньої компетенції України, його встановлення здійснюється в односторонньому порядку.

6. Країни Європи визнали, що розглядають як непорушні всі кордони одна одної, як і кордони всіх держав у Європі, утримуватимуться від будь-яких посягань на ці кордони, вимог чи дій, спрямованих на захоплення і узурпацію території будь-якої держави-учасниці. Це отримало нормативне закріплення у формі імперативних норм сучасного міжнародного права, які регулюють порядок визначення і встановлення державних кордонів, визначають юридичний зміст принципів територіальної цілісності держав, недоторканності та непорушності державних кордонів, підстави і порядок зміни державної приналежності окремих територій, а також зміни проходження ліній державних кордонів, правонаступництва державних кордонів, встановлюють правовий режим державного кордону, порядок мирного вирішення прикордонних конфліктів, територіальних спорів. Важливе місце в системі міжнародно-правового забезпечення державного кордонів, їх недоторканності відведено, як правило, двостороннім угодам. Загалом питання – договірно-правового оформлення державного кордону є одним з пріоритетних векторів політики національної безпеки держави.

7. Проведений аналіз засвідчив, що в конституціях Болгарії, Румунії, Молдови, Угорщини, Республіки Польща, Чеської Республіки, Фінляндії та ін., в одній статті спостерігається поєднання конституційних положень як в частині статусу території, державних кордонів, так і щодо їх територіального устрою. Зазвичай вони містяться в таких розділах конституцій: «Загальні засади» або «Основи державного устрою», «Захист конституційного ладу» тощо, іноді відсутні окремі положення про державні кордони. Схожими за змістом є трактування державних кордонів у законодавстві інших держав, поряд з визначенням державних кордонів у законодавстві України, способів захисту їх режиму. У цілому конституційно-правове регулювання державного кордону здійснюється на різних рівнях (загальнодержавному, регіональному і локальному; на рівні конституцій, конституційних законів, звичайних законів і підзаконних актів).

8. Систему конституційно-правового регулювання державного кордону України, його правового режиму і захисту складають: Конституція України 1996 р. (ст. 2; ч. 3 ст. 17; п. 18 ч. 1 ст. 92 тощо), Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., інші закони, включаючи кодифіковані акти, які є джерелами й низки інших галузей права (адміністративного, муніципального, кримінального, цивільного, трудового, екологічного, фінансового, митного, транспортного, міграційного, кримінального права, процесуальних галузей права тощо) та підзаконні акти в цій сфері. Отже, питання державного кордону України є об'єктом конституційно-правового регулювання найбільшою мірою, що водночас не заперечує також адміністративно-правового чи іншого регулювання, що здійснюються за допомогою відповідних галузевих норм права.

Становлення і розвиток системи конституційно-правового регулювання інституту

державних кордонів передбачає таку періодизацію: 1) перехід від пострадянського етапу до незалежності України 1991 р., включаючи прийняття Законів України «Про державний кордон України», «Про правонаступництво України»; 2) розбудова системи конституційно-правового регулювання державних кордонів (включаючи ратифікацію міжнародних угод про державні кордони України та прийняття підзаконних актів) і реформування прикордонного відомства (1992 – 2003 рр.); 3) удосконалення законодавства про державний кордон (2003 – 2014 рр.); 4) євроінтеграційний напрям розвитку законодавства про державний кордон, посилення військового компоненту в конституційно-правових актах України в умовах відбиття агресії, ін. загроз територіальній цілісності і непорушності державних кордонів (з 2014 р. і до тепер).

9. Захист державного кордону України – невід’ємна частина загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань і правоохоронних органів держави. У свою чергу охорона державного кордону України є складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону і полягає у здійсненні Державною прикордонною службою України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах, а також Збройними Силами України в повітряному та підводному просторах відповідно до наданих їм повноважень заходів з метою забезпечення недоторканності державного кордону України. Отже, охорона державного кордону України – складова загальнодержавної системи захисту державного кордону. Тобто остання категорія більш змістовна, відрізняється уповноваженими суб’єктами, компетенційними характеристиками тощо.

На основі аналізу зарубіжного досвіду дисертантом запропоновано виокремити такі моделі захисту правового режиму державного кордону: централізовані, децентралізовані та інтегровані моделі; цивільні та воєнізовані (мілітаризовані) моделі; моделі прикордонної авіації, морської охорони і захисту, «інтелектуальні моделі» охорони і захисту режиму державного кордону; конституційні та законодавчі моделі, моделі загального чи спеціального, відомчого та міжвідомчого характеру тощо.

При цьому характеристика конституційно-правового регулювання інституту державних кордонів, його захисту та охорони, прикордонної безпеки змушує дослідити механізм його реалізації. Це дозволяє виявити як відповідні здобутки, так і проблеми, зокрема загрози і виклики національній безпеці, територіальній цілісності держави. Важливо, щоб це сприяло активізації остаточного процесу делімітації та демаркації державних кордонів України, відбиттю агресії, територіальних претензій тощо.

10. Віддаючи належне важливості й значущості Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., його ролі в утвердженні незалежності України, який став базовим для прикордонної політики держави, слід зазначити недосконалість деяких його положень. Основними його недоліками, на наш погляд, є: недосконале визначення кордону; елементів режиму державного кордону; потребують уточнення механізми захисту та охорони державного кордону, прикордонного режиму, прикордонної безпеки а також прикордонного співробітництва тощо. Відзначимо іноді дублювання завдань і функцій органів з охорони державного кордону, неузгодженість норм законодавчих актів різного рівня у цій сфері, юридичні колізії та прогалини.

Враховуючи сучасний стан міжнародно-договірних відносин, можна запропонувати до проекту нового закону «Про державний кордон України» таке розгорнуте визначення: державний кордон України є узгоджена заінтересованими

сторонами і закріплена в договорах між ними непорушна лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, що визначає в сукупності з розташованими у прикордонній смузі прикордонними об'єктивно-знаковими спорудами з державною геральдичною атрибутикою просторову межу дії державного суверенітету на суші, водному, підземному, підводному і повітряному просторах. Вважаємо необхідним розробку і прийняття нової Концепції розвитку Державної прикордонної служби України, оскільки чинна Концепція розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року, схвалена 2006 р. Варто серед пріоритетів законотворчої діяльності в Україні визначити як невідкладні проекти нормативно-правових актів із забезпечення прикордонної безпеки, попередження і ліквідації загроз державному суверенітету, конституційному ладу, територіальній цілісності й непорушності державних кордонів.

11. Оптимальним інструментом упорядкування системи конституційно-правового регулювання та захисту державного кордону України, його правового режиму і прикордонної безпеки, вважаємо, виокремлення галузі прикордонного законодавства в системі національного законодавства України. Окрім концептуального визначення поняттєво-категорійного апарату, пріоритетним залишається удосконалення системи конституційно-правового регулювання та захисту державного кордону України, його режимів, гармонізація національного законодавства із законодавством ЄС тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Березенко В. В. Законодавче регулювання захисту та охорони державного кордону України: універсалізація норм міжнародного і національного права / В. В. Березенко // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 7. – С. 86 – 92.

2. Березенко В. В. Проблеми концептуального визначення кордону та інших суміжних понять у науці конституційного права / В. В. Березенко // Юридична Україна. – 2016. – № 3 – 4. – С. 39 – 44.

3. Березенко В. В. Основні підходи до класифікації державних кордонів / В. В. Березенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 5 – С. 46 – 49.

4. Berezenko V. V. The development of the institute state border: functional aspect / Березенко В. В. Розвиток інституту державного кордону: функціональний аспект / В. В. Березенко // The scientific heritage. – 2016. – № 7 (7). – С. 84 – 88.

5. Березенко В. В. Проблеми забезпечення непорушності державних кордонів України / В. В. Березенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: серія юридичні науки. – 2016. – Вип. 855. – С. 18 – 28.

6. Березенко В. В. Конституційно-правове регулювання державного кордону у зарубіжних країнах / В. В. Березенко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: юридичні науки. – 2017. – № 1. – С. 16 – 22.

7. Березенко В. В. Правовий статус та режим державних кордонів України / В. В. Березенко // Наукові записки Київського університету туризму економіки і права : зб. наук. праць. – 2015. – Вип. 19. – С. 239 – 248.

8. Березенко В. В. Конституційно-правовий статус державного кордону України / В. В. Березенко // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : тези доп. VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяченої Дню Юриста України (м. Київ, 29 жовт. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 63 – 65.

9. Березенко В. В. Теоретичні аспекти правового статусу та режиму державних кордонів України / В. В. Березенко // Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти : тези VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 24 груд. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 149 – 150.

10. Березенко В. В. Національна стратегія охорони державного кордону України та проблеми її забезпечення в сучасних умовах / В. В. Березенко // Європейська інтеграція України: сучасний стан та перспективи розвитку : матер. підсумкової наук.-теор. конф. (м. Київ, 22 квіт. 2016 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 18 – 20.

11. Березенко В. В. Безпека державних кордонів – важливий чинник протидії нелегальній міграції / В. В. Березенко // Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 жовт. 2016 р.). – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 353 – 355.

12. Березенко В. В. Конституційно-правові аспекти регулювання та захисту державних кордонів України / В. В. Березенко // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 лист. 2016 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 21 – 24.

АНОТАЦІЯ

Березенко В.В. Правовий режим державного кордону України: конституційно-правові аспекти регулювання та захисту. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню особливостей конституційно-правового регулювання та захисту правового режиму державного кордону України. Розкрито теоретико-методологічну основу та систему конституційно-правового регулювання державного кордону України, його правового режиму, захисту та охорони існуючих державних кордонів. Підкреслено відмінності режиму державного кордону України, його фактичного чи юридичного статусу, прикордонного режиму.

На основі порівняльно-правового аналізу визначено здобутки зарубіжних країн у сфері захисту режиму державних кордонів, перспективи підвищення ефективності захисту режиму державного кордону України. У дисертації сформульовано положення та висновки, обґрунтовано пропозиції щодо напрямів удосконалення конституційно-правового забезпечення режиму державного кордону, його захисту в сучасних умовах.

Ключові слова: державний кордон, захист державного кордону, режим державного кордону, конституційно-правові засади, прикордонний режим, прикордонна безпека.

АННОТАЦИЯ

Березенко В.В. Правовой режим государственной границы Украины: конституционно-правовые аспекты регулирования и защиты. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2017.

Диссертация посвящена исследованию особенностей конституционно-правового регулирования и защиты правового режима государственной границы Украины. Раскрыто теоретико-методологическую основу и систему конституционно-правового регулирования государственной границы Украины, ее правового режима, защиты и охраны существующих границ. Подчеркнуто отличия режима государственной границы Украины, ее фактического и юридического статуса, приграничного режима.

На основании сравнительно-правового анализа определены достижения зарубежных стран в сфере защиты режима государственной границы, перспективы повышения эффективности защиты режима государственной границы Украины. В диссертации сформулированы положения и выводы, обосновываются предложения по совершенствованию конституционно-правового закрепления режима государственной границы Украины, обеспечения его охраны и защиты, пограничной безопасности в современных условиях.

Ключевые слова: государственная граница, защита государственной границы, режим государственной границы, конституционно-правовые основания, пограничный режим, пограничная безопасность.

SUMMARY

Berezenko V.V. The legal regime of the State borders of Ukraine: Constitutional and Legal aspects of regulation and protection. – On rights of a manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Legal Sciences, in the specialty 12.00.02 – Constitutional Law, Municipal Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2017.

This dissertation is devoted to the study of features of constitutional and legal regulation and protection of the legal regime of the State border of Ukraine. Covers theoretical and methodological basis and constitutionally the legal bases and the State border of Ukraine, his regime, protection and conservation of existing became their borders. Deals with constitutional and legal principles of development and functioning of State borders. A study of doctrinal and regulatory sources regarding the nature of the concept of the border and related concepts of them allows you to do a number of conclusions. First, in the the most general form of the State border is defined as the officially defined line, limit the vertical surface, passing on this line, and outlines the territory, which extends the authority. Secondly, it's legally installed and actually artificial line, and a vertical surface that passes through, that determine the spatial boundaries of the territory of the State and the sphere of realization of his sovereignty, territorial rule. This is kind of a unique state and Law Institute, which guarantees strict observance of State sovereignty on the territory outlines the spatial framework of the State, reflecting the political, ideological and economic homogeneity defined territory.

The formation of the modern State borders of Ukraine since independence associated with the process of the formation of the international personality of Ukraine, adoption of regulations and the development of border agencies. Strategic foreign policy and foreign economic priorities of international cooperation allows, in addition to the traditional (skin barrier, contact, filter), to separate the function of cross-border and border cooperation, etc.

A multi-faceted phenomenon is a «legal status of the State border» along with «legal regime of the State border» and «borderguard regime». First is legal Institute which norms regulate the question of the establishment, operation and protection of the State border established in the national and international rights. Legal regime of State border of Ukraine unlike actual law or its status, can be defined as a system of rules, established by internal legislation and international agreements of Ukraine with the purpose of ensuring order on the frontier and maintain good neighborly relations with neighboring countries and regulate the order of crossing the border and content, proceedings on it various works (activities), issues related to the violation of these rules. Thus, the regime of the State territory and national borders, regulated in international law and regime of the State border of Ukraine defined by national law, the constitutional Law of Ukraine «On the State border of Ukraine» of 1991 and the other acts, is not is their equation. Total concepts the question of legal regimes in the field of State border the science of constitutional law considered indirectly, that makes to continue their research to refine the content and improve practices.

European countries have recognized that consider as immutable all borders of each other, as well as the borders of all States in Europe, then retained from any attacks on these borders, demands or actions aimed at the seizure and usurpation of the territory of any State party that has received the regulatory consolidation in imperative norms of contemporary international law, bilateral agreements, as well as in acts national legislation. Analysis showed that constitutions of the Republic of Bulgaria, Romania, Moldova, Hungary, the Republic of Poland, the Czech Republic, Finland and others, in one article there is a combination of constitutional provisions regarding the status of the territory, State borders. Similar content is interpretation State borders in the legislation of other States, along with the definition of the State borders in the legislation of Ukraine, as it concerns and ways to protect the regime of State borders.

System constitutional legal regulation State Ukraine, its regime and border security: the 1996 Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the State border of Ukraine», 1991 «On legal succession of Ukraine», «On the State border service of Ukraine», other laws, including the codified acts, which are the sources and a number of other areas of law (administrative, municipal, customs, transport, migration, criminal law, procedural branches of the law). A separate group of sources constitutional legal regulation State borders of Ukraine make up rules, and other legal acts in this area. Constitutional-legal regulation of the institute of State borders, its protection and conservation, border security makes one explore mechanism his implementation. This allows you to discover how relevant achievements and problems, such as threats and challenges to national security, the territorial integrity of the State, and we hope will contribute to revitalizing the final delimitation and demarcation of State borders of Ukraine in conditions of aggression, territorial claims etc.

The author analyses historical and legal conditions and the purpose of borderguard regime introduction, propositions as for the improvement of the legislation of Ukraine are described.

Keywords: state border, protection of the State border, regime of state border, constitutional and legal principles, borderguard regime, security of borderguard.